

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҶОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 йилдан нашр этилади
Йилда 6 марта чиқади

1-2020

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

Г.Юсупова	
Ўзбекистон халқ хўжалигида Фарғона иқтисодий районининг ўрни (XX асрнинг 50-70 йиллари мисолида)	162
Д.Юлдашева, Н.Набиева	
Энахон Сиддиқованинг “Ватанга бахшида умр” ҳужжатли лиро-эпик қиссасида замонамиз қаҳрамони масаласи	165
И.Жўраев	
Бадиий адабиётда ижтимоий-маиший муаммолар ифодаси.....	168
О.Холматов	
Э.М.Ремарк романларида уруш ва инсон талқини	171
С.Хақназарова	
Абдулла Шер асарларида миллий менталитет ва маҳаллий колорит ифодаси	175
А.Мамажонов	
Мазмуни умумлашган қўшма гаплар.....	178
Н.Қўлдашев	
Экологик лингвистика фанлараро илм-фан сифатида: манба ва динамика	181
М.Ғофурова	
Нутқнинг лингвомаданий жиҳатдан бўёқланганлиги ва уни белгиловчи омиллар	185
У.Буриева	
Функционал дискурс таҳлили муаммолари	189
Д.Ҳакимова	
Нутқий мулоқотнинг гендерологик фарқланиш масалаларига оид	192
Ҳ.Сотволдиева	
Мақол ва маталлар олами идрок этиш миллий хусусиятларининг инъикоси сифатида	195
М.Мамажонов	
Аллюзив антропонимлар ва уларнинг бадиий матнда қўлланилиши.....	198
Ш.Имомназарова	
Ўлан ва лапар жанрларининг ўзаро муштарак ҳамда фарқли хусусиятлари	200
Ф.Анварова	
Синонимларнинг тилда қўлланилиши	204
М.Ҳайитова, М.Мирзаахмедов	
Боғча болалари ўртасида инглиз тилини ўқитишни такомиллаштиришнинг баъзи педагогик асослари	207

УДК: 8-1/-9+8+33/.83

БАДИЙ АДАБИЁТДА ИЖТИМОЙ-МАИШИЙ МУАММОЛАР ИФОДАСИ

ОТРАЖЕНИЕ СОЦИАЛЬНО-БЫТОВЫХ ПРОБЛЕМ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

REFLECTION OF SOCIAL AND HOUSEHOLD PROBLEMS IN FICTION

И.Жўраев

Аннотация

Мақолада сўз санъати воситасида маиший турмуш муаммолари ҳамда ижтимоий инқироз масалаларининг ёритилиши, шахс ва жамият муносабатлари хусусида сўз юритилади.

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы, связанные с повседневной жизнью и социальным кризисом через искусство речи, а также отношения между личностью и обществом.

Annotation

The article explores the problems of household life and social crisis through the use of word art, the relationship between personality and society.

Таянч сўз ва иборалар: маиший турмуш, ижтимоий ҳаёт, шахс ва жамият, воқеликка муносабат, бадиий асар, ғоявий мақсад, муаллиф позицияси.

Ключевые слова и выражения: быт, социальная жизнь, личность и общество, отношение к реальности, художественное произведение, идеологическая цель, позиция автора.

Keywords and expressions: household life, social life, personality and society, attitude towards reality, fiction, ideological purpose, position of the author.

Юртимизнинг кўп асрлик истибдод занжирларидан халос бўлиб, халқимиз асрий орзуси бўлган мустақилликка эришганидан сўнг ижтимоий муносабатларда, шунингдек, кишилар онги ва маънавиятида ҳам улкан ўзгаришлар рўй бера бошлади. Халқнинг маънавияти ва маданияти, унинг ҳақиқий тарихи ва ўзига хослиги қайта тикланмоқда, жамиятимизни янгилаш ва тараққий эттириш йўлида муваффақиятли силжишлар рўй бера бошлади.

Дарҳақиқат, ҳаёт фақат кун кечириб воситаси бўлган стихияли жараён эмас, балки одамлар ўртасидаги муносабатларни мувофиқлаштирувчи, кишилар онги ва тафаккурида, маънавиятида таълимий-тарбиявий роль ўйнавчи муҳим омил бўлмоғи лозим. Бунинг учун шахс ва муҳит, инсон ва жамият муносабатларида миллий қадриятлар қамровига кирувчи илм-маърифат, ижтимоий адолат, эрк, ҳуррият тушунчаларининг барқарор ва бардавом бўлиши учун курашмоқ ҳаммамизнинг фуқаролик бурчимизга айланиб бормоқда. Бу борада миллий ўзига хослигимиз, азалий анъаналаримиз, Истиқлол туфайли шаклланган миллий мафкурамиз бизга

яқиндан ёрдам беради.

Инсоният тарихида шундай даҳо санъаткорлар бўлганки, улар ўз ҳаётини, ижодини, фикру заковатини халқнинг бугунги турмушини яхшилашга, эртанги кунини чароғон қилишга бағишлаганлар. Дарҳақиқат, бир қанча миллатпарвар адиблар қатағон туфайли маънавиятимиз тарихидан юлиб олинганига қарамай, улар меросини ўрганиш, асарларида кўтарилган маънавий-ахлоқий муаммоларни тадқиқ этиш бугунги истиқлол шароитида янада долзарблик касб этмоқда. Зеро, улар ижодининг моҳияти жамият ва миллат ниятларини ифодалаган бўлиб, халқни халқ, миллатни миллат қилишга хизмат қилган. Алишер Навоий, Мирзо Бобур, Маҳмудхўжа Бехбудий, Абдулла Қодирий, Абдулҳамид Чўлпон, Абдурауф Фитрат каби фидойи зотлар нафақат бадиий ижодлари, балки амалий фаолиятлари билан ҳам бу борада фидойилик кўрсатганлар.

Ҳар бир миллат узоқ тарихий тараққиёт жараёнида шаклланади. Унинг шаклланиши ўзига хос табиий ижтимоий-иқтисодий шароитларда кечади. Жамият вакили бўлган шахснинг шаклланишига эса у мансуб бўлган миллатнинг озодлиги, фаровон маиший турмуши, ижтимоий-маданий муҳитгина

И.Жўраев – ФарДУ табиий йўналишлар бўйича чет тиллар кафедраси ўқитувчиси.

эмас, умуман, бутун ижтимоий муносабатлар мажмуаси таъсир кўрсатади. Инсон маънавий қиёфасини эса ана шу ижтимоий муносабатлар белгилайди. Бадиий асарда муайян халқ руҳини, хоҳиш-истаги, миллий менталитетини ҳаққоний ифодалай олиш даражаси эса сўз санъаткорининг кўп жиҳатдан ана шу халқ билан қай даражада руҳан яқинлиги билан белгиланади.

Адабиёт жамият ҳаётининг кўзгуси бўлиш билан бирга инсоншунослик манбаи ҳамдир. Ижтимоий ҳаётда рўй бераётган ҳар бир воқеа-ҳодиса бадиий адабиётда у ёки бу даражада ўз аксини топади. Шу жумладан, ижтимоий воқелик ҳамда муҳит муносабатлари, унда рўй бераётган жараёнлар ҳам сўз санъаткорлари томонидан бадиий тадқиқ этилади, фалсафий –эстетик хулосалар чиқарилади. Муайян маънавий-маърифий ғоялар олға сурилади [5,21].

Жаҳон сўз санъатининг таркибий қисми бўлган ўзбек адабиёти ҳам бундан мустасно эмас. Халқимиз ҳаётида рўй берган тарихий воқеа-ҳодисалар адиблар томонидан баҳолиқудрат қаламга олинган. Жумладан, юрт озодлиги ва ҳуррият масалалари, шахс ва жамият муносабатлари, илм-маърифат ва инсон тақдири муаммолари бир қанча адабий асарларнинг майдонга келишига сабаб бўлди. Адибларнинг услуб ва дунёқарашлари, хулоса ва позициялари турлича бўлишидан қатъий назар, янги давр, янгича қарашлар, замонавий муносабатлар сўз санъати намуналарида тобора кенг қамров касб этиб борди. Мумтоз адабиётимиздан бошлаб то бугунги адабий жараёнгача инсон ва жамият тақдири, муҳит ва тарихий шароит туфайли майдонга келадиган шахс эрки ва озодлик масалаларига катта эътибор берилган. Нафақат шеърят, балки насрий намуналарда ҳам мазкур ҳаётий муаммоларнинг эл-юрт равнақидаги беқиёс ўрни эътироф этиб келинди.

Турли поэтик жанр ва шакллардаги изланишлар фақат ҳаёт ва воқеликнинг янги-янги томонлари, давр ва жамият тараққиёти билан, инсон ва инсоният тақдири билан синкретик уйғунликда тадқиқ этилса ва ана шу поэтик тадқиқот янги ғоявий-эстетик ҳамда фалсафий

умумлашмаларда ёритилса, умумбашарий моҳият касб этади [6,42].

Инсоннинг ўзи мансуб бўлган муҳит билан муносабати қадим-қадимдан ижтимоий ҳаётда муҳим ўрин тутиб келган. Бизгача етиб келган фольклор намуналари, айниқса, эртақ ва мақолларда, латифа ҳамда маталларда муайян қаҳрамон образи халқ донишмандлиги, зукколигини акс эттиришда қўл келган. Халқ қаҳрамонлари ўз салоҳиятларини намойиш этишларида, омманинг дард-ташвишларини баралла айтишларида муҳит билан муносабатлари муайян саҳна ролини ўтаган, дейиш мумкин.

Аждодларимиз шахс ва жамият муносабатларини, маиший турмушнинг ижтимоий-сиёсий воқелик билан алоқадорлигини ифодаловчи бир қанча афоризмларни яратганлар: “Мен нима дейман, кўбизим на дейди”, “Замон сенга боқмаса, сен замонага боқ”, “Замона зўрники, томоша кўрники” сингари ҳикматли сўзлар замирида халқимиз шахс ва жамият муносабатларига воқелиқдан келиб чиқиб, ўз қарашларини ифодалаганликлари кўриниб турибди. Шунингдек, шахс эркинлиги, юрт озодлиги, ҳуррият, ижтимоий адолат ҳақидаги мушоҳадалар ҳам шахс образи билан боғлиқ кинояли мақолларда ёрқин ифодаланади. Дарҳақиқат, халқ қадим замонлардан буён ҳикматлар орқали ҳамда ўз адабий қаҳрамонлари тилидан носоз замона ёки ноқис тузумга зимдан бўлса-да, ўз муносабатларини билдириб келган. Шунингдек, “Сусамбил”, “Камбағал ботир ва золим шоҳ” сингари эртақларда бахт-саодат, адолатли тузум, ўз меҳнатининг роҳатини кўриш, адолатнинг жаҳолат ва зулмдан устун келиши ҳақидаги орзу-умидларини баён этган. Халқ эртақларининг аксариятида ҳам шахс ва жамият муносабатлари, маиший турмуш ҳамда ижтимоий-сиёсий муҳит алоқадорлиги мавзуси етакчи ўрин тутди. Чунки воқелик турли тоифа кишилар, хилма-хил характерлар, бетакрор воқеа-ҳодисаларни ўзида мужассамлаштирган маскан бўлиб, бадиий асар персонажларининг ҳаётийлигини, воқеа-ҳодисалар ҳаққонийлигини таъминлайдиган муҳим манба бўлиб хизмат қилади.

Улуғ форс-тожик шоири Абулқосим Фирдавсий “Шоҳнома” асарида афсонавий ҳукмдорлардан бўлмиш Заҳҳокнинг

ҳалокати ва салтанатининг инқироzi илдизларини худбинлиги, ўз жонини асраш учун раъиятни хатарга қўйишдан тоймаслигидан излайди. Маиший турмуши, шахсий манфаати йўлида мамлакат келажаги бўлган навқирон ёшларни мунтазам қатл этиши охир-оқибатда халқ вакили бўлган темирчи Кова раҳбарлигидаги исён ва қўзғолонни келтириб чиқаради. [1,62]

Алишер Навоий “Сабъаи сайёр” достонининг бош қаҳрамони бўлган шоҳ Баҳромни аркони давлат ва яқин кишилари билан ер ютиши ҳодисасини баён этишдан аввал унинг маиший турмушдаги тутуруқсизлиги, шахс сифатидаги таназули омилларини бирма-бир очиб беради. Натижада ер ютиш ҳодисаси ҳам рамзий, ҳам ўз маъносида китобхонни ишонтиради. [2,457]

“Бобурнома” муаллифи темурийлар салтанатининг сўнги вакиллари билан бўлган Ҳусайн Бойқаро ҳукмдорлигининг тарих саҳнасидан тушиб кетишини ҳам маиший турмуш носозлиги, шахс сифатидаги инқироzi фонида кўради: Ҳусайн Бойқаро “аввал тахт олғон маҳалда олти–етти йил тоиб эди. Андин сўнгра ичкуга тушди. Қирқ йилга ёвуқким Хуросонда подшоҳ эди, кун йўқ эдиким, номози пешиндан кейин ичмагай... Ўғлонлари ва жамъи сипоҳига ва шахрига бу ҳол эди. Ифрот била (ҳаддидан ошириб) айш ва фисқ қилурлар эди.” [3.190]

Адабиётлар:

1. Абулқосим Фирдавсий. Шоҳнома. –Т., 2019
2. Алишер Навоий. Хамса. –Т., 1960.
3. “Бобурнома”. –Т., 1991.
4. Валихўжаев Б. Ўзбек адабиётшунослиги тарихи. –Т., 1993.
5. Жўраев Ҳ. Лирик қаҳрамон ва муаллиф шахсияти. –Т., 2008.
6. Султон И. Адабиёт назарияси. –Т., 1980.
7. Ҳайитметов А. Темирийлар даври ўзбек адабиёти. –Т., 1996.
8. Ҳайит Тўлқин. Темирий ижодкорлар. –Т., 2016.

Алишер Навоий ҳам Ҳусайн Бойқарога ёзган иншо-мактубларидан бирида шоҳни ичкиликбозлик, майпарастликдан воз кечишга ундайди, халқ аҳволи билан қизиқиш, адолатли сиёсат юритишга даъват этадики, бу, юқоридаги муносабатлар ҳақиқатга яқин эканлигидан далолат беради.

Дарҳақиқат, бундай фисқ–фасодлар, ниҳояси йўқ маишатбозликлар, салтанатнинг эртанги куни ҳақида қайғурмаслик Ҳусайн Бойқаронинг набираси Мўмин мирзонинг бевақт ҳалок бўлишига, шу сабабли темирийлар ўртасидаги ўзаро низоларнинг янада авж олишига олиб келади.

Кўринадикки, инсон ва шахс тушунчаси, унинг воқелик билан муносабатлари, ҳодисаларнинг инсон маънавиятига таъсири масалалари ҳақидаги тасаввур халқимизда жуда қадимдан шаклланган, қадриятларимизнинг муҳим таркибий қисми сифатида яшаб келган. Юрт озодлиги, шахс эрки, илм-маърифат, қолаверса, маънавий-фалсафий хусусиятлар ҳам шахснинг ижтимоий муҳитдаги ўрни мавзусига уланиб кетадики, бу мавзу ҳам тарихий жиҳатдан, ҳам фалсафий жиҳатдан муҳим аҳамият касб этади. Шу билан бир қаторда, шахс тажрибаси ёшларни турмушга тайёрлаш, ҳаёт сабоқларини ўргатишда ҳам муҳим манба вазифасини бажарган.

(Тақризчи: Ҳ.Жўраев – филология фанлари доктори)